

Дмитро Олександрович Тхоржевський народився 18 червня 1930 р. в м. Києві у родині службовця. Батько, Олександр Адамович, був волинянином з діда-прадіда, у його жилах текла польська та німецька кров. Він закінчив Луцьку гімназію, навчався у військово-морському училищі в Гельсінгфорсі (тепер столиця Фінляндії — Гельсінкі) та на юридичному факультеті Київського університету Св. Володимира. Проте в 1920 р. йому довелося залишити університет. До 1933 р. він працював спочатку економістом, потім — начальником відділу праці й зарплати на заводі «Арсенал». Мати, Зінаїда Тимофіївна Бачелюк, походила з родини глухівського цукрозаводчика, закінчила гімназію. У 1933 р. Олександра Адамовича заарештували за участь у «шпигунсько-шкідницькій організації». За браком доказів через три місяці його випустили, проте дружина цього не дочекалася, померла від загострення хвороби. Дитячі роки Дмитра позначені жахами репресій. Батько був розстріляний у 1937 р. (в 1957 р. помертно реабілітований). Після того, як семирічного хлопчика викинули з квартири його батьків, він жив то в бабусі, то в інших родичів. У роки війни, після смерті бабусі самостійно перебивався в окупованому фашистами місті.

У 1945 р. хлопець екстерном «на відмінно» склав іспит за сім класів. Продовжувати навчання він змушений був у вечірній школі, бо вважався сином «ворога народу». Десятирічку закінчив із золотою медаллю, мріяв про університет, військово-морське училище. Проте з тієї ж причини відмовився від своїх мрій. У 17 років Дмитро розпочав трудову діяльність на одному з київських заводів, навчався в Київському індустріальному технікумі трудових резервів (1948—1952). Вищу освіту здобув у Київському політехнічному інституті за спеціальністю інженера-педагога (1950—1955).

У 1955—1958 рр. Д. О. Тхоржевський працював за призначенням викладачем і завідувачем відділення Краматорського машинобудівного технікуму (Донецька обл.). Він став свідком і активним учасником реформування освіти, зокрема трудового навчання. У 1954 р. до шкільних програм було введено трудове навчання. XIX з'їзд КПРС (1954) оголосив перехід до загального політехнічного навчання. Це пояснювалося суспільно-політичними та соціаль-

ТХОРЖЕВСЬКИЙ
Дмитро
Олександрович
(1930—2002)

Педагог, фахівець
у галузі трудового
навчання і професійної
підготовки учнів

но-економічними потребами держави: відбудова й розвиток народного господарства в повоєнні роки вимагали поліпшення підготовки молоді до трудової діяльності. Крім політехнічного навчання, у 8—10 класах загальноосвітньої школи здійснювалося й виробниче навчання. Залежно від профілю та умов виробництва основними формами його організації були такі: індивідуальне прикріплення учнів до кваліфікованих робітників, бригадне і групове навчання. Виробниче навчання відрізнялося від системи політехнічного навчання тим, що на перший план висувалося завдання професійної підготовки. Законом «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958) виробниче навчання було введено в усіх середніх школах України.

Подальша доля педагога пов'язана з Київським державним педагогічним інститутом ім. О. М. Горького (тепер Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова), до аспірантури якого він вступив у 1959 р. У 1962 р. захистив кандидатську дисертацію. В інституті багато років працював на різних посадах: асистент, доцент, професор.

Дмитро Олександрович вдало поєднував викладацьку й наукову роботу. Кілька статей присвятив актуальній проблемі впровадження виробничого навчання в школу («Учитывать требования производства», 1958; «Сегодня за партой — завтра у станка», 1959; «Связь трудового обучения с изучением основ наук», 1960 та ін.), написав монографію «Практичні заняття в учбових майстернях як засіб політехнічного навчання» (1965), низку навчальних посібників («Методика трудового навчання в восьмирічній школі», 1967 та ін.).

У 1972 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанови «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді та дальший розвиток загальноосвітньої школи» і «Про дальше удосконалення системи професійно-технічної освіти». У цих державних документах трудове навчання розглядалося як один із дійових засобів політехнічної освіти і всебічного розвитку особистості.

Дмитро Олександрович розробив і обстоював концепцію трудового навчання, квінтесенцією якої була ідея про те, що трудова підготовка учнів загальноосвітніх шкіл є важливим засобом розвитку особистості й може завершуватися початковою професійною підготовкою. Вийшли у світ його монографії: «Дидактика трудового навчання» (1972), «Система трудового навчання» (1975). Хоча вони, як й інші праці радянської доби, написані на основі марксистсько-ленінської методології, проте стали вагомим внеском у розвиток трудового навчання. Так, у монографії «Дидактика трудового навчання» педагог розглянув основні дидактичні проблеми трудової підготовки учнів: принцип політехнічного навчання, зміст і системи трудового навчання, розвиток технічної творчості учнів, наукову організацію праці.

У праці «Система трудового навчання» автор висвітлив трудове навчання у двох аспектах: як навчальний предмет і як навчальний процес. Учений на конкретних прикладах розглянув питання про доцільність поділу змісту трудового навчання та послідовність його вивчення. Він проаналізував методи й форми організації трудового навчання, розглянув їх взаємозв'язок і залежність від змісту й мети. Матеріал посібника для вчителів і методистів трудового навчання, студентів педагогічних інститутів побудований на вивченні історії трудового навчання як самостійного предмета загальноосвітньої школи та узагальненні сучасних досліджень.

Д. О. Тхоржевський був автором і керівником колективів багатьох навчальних програм і навчальних посібників для загальноосвітньої школи,

зокрема першого навчального посібника для педагогічних інститутів та училищ з методики трудового навчання («Методика викладання загально-технічних дисциплін і трудового навчання», 1973, 1980, 1992), що витримав три видання шістьма мовами. У цьому посібнику він розглянув основні питання методики трудового навчання в 4—10 класах, особливості методики проведення занять з деяких розділів програми, підходи до їх організації та обладнання шкільних майстерень, питання методики викладання креслення, значення міжшкільних навчально-виробничих комбінатів з трудового навчання і профорієнтації в трудовій і професійній підготовці молоді. І нині в Україні за підручниками Д. О. Тхоржевського студенти педагогічних училищ і вищих педагогічних навчальних закладів вивчають методику трудового навчання.

У 1976 р. Дмитро Олександрович захистив докторську дисертацію на тему «Дидактичне дослідження системи трудового навчання». З 1977 р. завідував кафедрою трудового навчання та креслення Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького.

У 80-х роках Д. О. Тхоржевський брав участь у розробці наукових основ уніфікації загальнотехнічної підготовки учнів профтехучилищ. Цій проблемі він присвятив монографію «Пути совершенствования общетехнической подготовки квалифицированных рабочих в средних профтехучилищах» (1984). Вчений керував дослідженнями з різних аспектів удосконалення підготовки вчителів трудового навчання, за результатами яких видано кілька монографій («Актуальные проблемы подготовки учителя общетехнических дисциплин», 1988 та ін.).

Д. О. Тхоржевський досліджував проблеми трудової підготовки молоді в широкому плані: допрофесійне та початкове професійне навчання учнів загальноосвітніх шкіл, професійне навчання в системі професійно-технічної освіти. За його керівництва кафедра трудового навчання та креслення стала опорою в Україні з координації науково-методичної діяльності щодо проблем трудового навчання в загальноосвітніх школах і підготовки вчителів трудового навчання у вищих педагогічних закладах, розробки Державного стандарту ступеневої підготовки вчителя трудового навчання.

Дмитро Олександрович був, як зазначає його учень, нині доктор педагогічних наук, професор Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова В. К. Сидоренко, «методистом від Бога». Він досліджував системи трудового навчання, процеси формування трудових умінь і навичок у школярів, проблеми організації продуктивної праці учнів, їхнього всебічного розвитку, виховання та професійного самовизначення в процесі трудового навчання, залучення школярів до творчої технічної діяльності, вдосконалення матеріальної бази трудового навчання, здійснення початкового професійного навчання старшокласників, диференціації та індивідуалізації трудового навчання тощо.

З проголошенням незалежності України (1991) Дмитро Олександрович брав найактивнішу участь у розбудові національної школи. За його керівництва розроблено підпрограму «Трудова підготовка» до Державної національної програми «Освіта (Україна XXI століття)» (1994), проект «Державного стандарту загальної середньої освіти в Україні («Технології»)» (1997), проект концепції «Трудове навчання у 12-річній загальноосвітній школі» (2001).

Докладніше розглянемо проект концепції «Трудове навчання у 12-річній загальноосвітній школі». У вступній частині Дмитро Олександрович пока-

зав значення трудового навчання в розвитку учнів, зокрема зазначав, що «трудове навчання разом з іншими шкільними предметами відіграє важливу роль у здійсненні таких загальноосвітніх завдань, як розумовий і фізичний розвиток, моральне та естетичне виховання учнів, формування їхнього світогляду». Він наголошував, що це досягається завдяки особливостям змісту трудового навчання. Наприклад, «залучення до участі в різних видах конструкторсько-технологічної діяльності є ефективним засобом розумового розвитку школярів», «систематична участь учнів у колективних трудових процесах створює основу для виховання таких важливих якостей, як комунікативність, взаємодопомога, підприємливість, сприймання здорового духу суперництва»; «заняття художніми промислами стимулюють культурний розвиток школярів через виховання естетичного смаку та розуміння прекрасного»; «у процесі формування технологічних понять і вмій учні краще засвоюють закономірності розвитку природи та суспільства і включаються в активну перетворюючу діяльність» тощо. Учений доводить, що найбільший вплив трудового навчання на всебічний розвиток особистості учнів досягається за умови взаємозв'язку з іншими предметами. Далі в концепції визначаються мета, завдання, структура, зміст трудового навчання на сучасному етапі розвитку школи.

Окреслюючи структуру трудового навчання, Д. О. Тхоржевський наголошує, що «цілі трудового навчання мають здійснюватися у всіх вікових періодах розвитку учнів із врахуванням їхніх особливостей». У загальноосвітній школі воно здійснюється за єдиними програмами, що враховують стать учнів і виробниче оточення школи.

У старшій школі трудове навчання, на думку вченого, має бути профільним. Він пропонує чотири варіанти такого навчання: якщо предмети поглиблено не вивчаються, то трудове навчання здійснюється за однією з програм, затверджених Міністерством освіти і науки; якщо практикується поглиблене трудове навчання за рахунок інваріантного та варіантного компонентів, навчання може завершуватися присвоєнням кваліфікаційного розряду; у разі поглибленого вивчення одного з предметів, але це не «Трудове навчання», профільне трудове навчання здійснюється як інваріативний компонент у вигляді спецкурсу, зміст якого пов'язаний з предметом, що вивчається поглиблено; трудове навчання у технічних ліцеях, де готують учнів до вступу в вищі технічні навчальні заклади.

Для повнішого виконання загальношкільних завдань трудового навчання та формування якостей особистості учня вчений рекомендує ввести на вибір курси: «Креслення», «Вибір професії», «Менеджмент», «Основи виробництва. Інформаційні технології виробництва».

Д. О. Тхоржевський наводить узагальнений перелік варіативних видів трудової діяльності учнів, побудований за класифікацією академіка Є. О. Климова. Він охоплює 22 пункти, що відповідають усім сферам діяльності людини, зокрема трудові процеси, пов'язані з обробкою металів, з ремонтом, налагодженням, обслуговуванням механічного обладнання технологічних машин; з обробкою та використанням промислових виробів; з монтажем, ремонтом будівель; з ремонтом і обслуговуванням електрообладнання; з виробництвом продуктів сільського господарства; з вирощуванням нових сортів рослин; з вирощуванням тварин; з вивченням мікроорганізмів; з керівництвом людиною; з навчанням і вихованням людини; з медичним обслуговуванням людини; з музичною діяльністю тощо.

В основу стандартизації змісту трудового навчання, на думку вченого, потрібно покласти психолого-педагогічну теорію гармонійного розвитку особистості, психологічну теорію діяльності, психологічну теорію переносу.

Запропоновані Д. О. Тхоржевським положення концепції «Трудове навчання у 12-річній загальноосвітній школі» стали підґрунтям для розробки проектно-технологічного підходу в освітній галузі «Технології» на сучасному етапі.

В останні роки життя Дмитро Олександрович досліджував актуальну проблему національного виховання та формування в школярів і молоді національної самосвідомості. У 1998 р. побачив світ навчальний посібник «Теоретичні засади виховання національної самосвідомості» за редакцією Д. О. Тхоржевського (колектив авторів: Р. О. Захарченко, В. П. Москалець, Ю. Д. Руденко, І. В. Огородник, В. К. Сидоренко, Д. О. Тхоржевський), що складається з трьох розділів: «Національна свідомість у системі загальнолюдських цінностей», «Психологічні основи виховання національної самосвідомості майбутнього вчителя», «Педагогічні основи виховання національної самосвідомості майбутнього вчителя». У посібнику розглядаються філософські, психологічні й методичні основи виховання національної самосвідомості в майбутнього вчителя.

У 1999 р. за редакцією Д. О. Тхоржевського вийшов підготовлений великою групою фахівців (М. Й. Баришевський, Л. І. Мацько, М. Г. Стельмахович, В. К. Сидоренко, Г. В. Терешук, П. П. Хропко та ін.) методичний посібник «Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітньої школи». У першому розділі йдеться про виховання національної свідомості на уроках. Автори на конкретних фактах доводять, що Україна зробила вагомий внесок у розвиток світової цивілізації. Дмитро Олександрович зазначав, що «усвідомлення цих фактів учнями буде сприяти вихованню в них почуття гордості за свою Батьківщину, що є однією з передумов національної самосвідомості». У другому розділі розкриваються шляхи виховання національної самосвідомості учнів у процесі позакласної роботи, зокрема в гуртках. У третьому розділі визначається суть національної самосвідомості, зміст національного виховання у сім'ї, внесок України в світову цивілізацію, а також наводяться рекомендації щодо національного виховання в умовах поліетнічності.

Отже, Дмитро Олександрович розробляв проблеми не лише трудового навчання, а й соціального характеру. Його життєва позиція небайдужості до суспільних проблем і сьогодні є прикладом для сучасних науковців. Прогнозуючи майбутній розвиток освіти, учений розумів, що лише національно свідомою людиною, яка є патріотом своєї держави, ефективно працюватиме на її добробут.

Д. О. Тхоржевський був надзвичайно енергійною людиною, вмів поєднувати викладацьку, наукову та адміністративну діяльність. Він виступив одним із ініціаторів створення в Україні журналу «Трудова підготовка в закладах освіти» і став його головним редактором. Учений доклав багато зусиль для створення спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій з теорії та методики трудового навчання в Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова, яку й очолював. Багато років Дмитро Олександрович головував у науково-методичній комісії з трудового навчання Міністерства освіти і науки України.

Д. О. Тхоржевський був знаним і авторитетним ученим серед учительства, науково-педагогічної громадськості в Україні та за її межами. У

1985 р. його обрано членом-кореспондентом АПН СРСР та членом бюро відділення педагогіки і психології професійно-технічної освіти, у 1992 р. — членом-кореспондентом, а в 1994 р. — дійсним членом АПН України і заступником керівника бюро відділення теорії та історії педагогіки, у 1999 р. — іноземним членом Російської академії освіти.

За плідну науково-педагогічну діяльність на ниві освіти Д. О. Тхоржевський неодноразово нагороджувався, зокрема мав почесні звання: «Заслужений працівник освіти України», «Відмінник освіти СРСР», «Відмінник освіти УРСР», «Відмінник освіти України».

10 січня 2002 р. перестало битися серце відомого вченого Д. О. Тхоржевського. Його життя — це історія трудового навчання в Україні за радянської доби і в перші роки незалежності. Перу вченого належить близько 350 публікацій, серед яких більш як 50 книжок, зокрема 11 монографій. Свій науковий досвід Д. О. Тхоржевський передав численним учням, які нині працюють у різних наукових установах, навчальних закладах України. Він створив справді наукову школу: 50 кандидатів та 3 доктори наук. Справу вченого творчо розвивають викладачі кафедри трудового навчання та креслення Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова і співробітники лабораторії трудової підготовки й політехнічної творчості Інституту педагогіки АПН України. Науково-педагогічна спадщина Дмитра Олександровича сучасними вченими ще не оцінена належним чином і потребує глибокого аналізу й вивчення.

Праці

Тхоржевський Д. О. Вимоги до змісту практичних занять в навчальних майстернях // Рад. шк. 1964. № 7.

Тхоржевський Д. О. Принцип політехнічної освіти в трудовому навчанні // Рад. шк. 1970. № 12.

Тхоржевський Д. О. Практичні заняття в навчальних майстернях як засіб політехнічного навчання. К., 1966.

Тхоржевский Д. А. Дидактика трудового обучения. К., 1972.

Тхоржевський Д. О. Методика трудового навчання: Навч. посіб. для студ. ф-тів пед. ін-тів. К., 1973.

Тхоржевський Д. О. Система трудового навчання: Посіб. для самоосвіти вчителів / За ред. М. О. Жиделева. К., 1975.

Тхоржевський Д. О., Наумов І. М. Трудове виховання і професійна орієнтація школярів. К., 1979.

Тхоржевський Д. О. Методика викладання загальнотехнічних дисциплін і трудового навчання: Посіб. для студ. пед. ін-тів із спеціальності «Загальнотехнічні дисципліни і праця». 2-ге вид., перероб. та доп. К., 1980.

Тхоржевський Д. О., Гетта В. Г. Проблеми навчання на уроках праці. К., 1980.

Тхоржевский Д. А., Любар А. А. Наставничество в воспитании учащихся в общеобразовательной школе. К., 1982.

Тхоржевський Д. О., Антонов Т. М. та ін. Заняття з технічної праці в 6 класі. К., 1984.

Тхоржевський Д. О., Вихрущ А. В., Кухарський В. М. та ін. Трудова політехнічна школа: міфи і реальність (1917—1941 рр.). К., 1994.

Тхоржевський Д. О., Дідух В. О., Сидоренко В. К. та ін. Загальноосвітня підготовка учнів у процесі трудового навчання. К., 1998.

Теоретичні засади виховання національної самосвідомості. Програма спецкурсу і навч. посіб. / За ред. Д. О. Тхоржевського. К., 1998.

Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітньої школи / Д. О. Тхоржевський (ред.). К., 1999.

Виховання національно свідомої особистості (метод. рекомендації): Метод. посіб. / Д. О. Тхоржевський (ред.). Глухів, 2001.

Тхоржевський Д. О. Концепція «Трудового навчання у 12-річній загальноосвітній школі» (проект) // Трудова підготовка в закладах освіти. 2001. № 2.

Література

Сидоренко В. Мудрість вчителя // Освіта. 2001. № 6—7. 24—31 січ.

Підлущкий О. Дмитро Тхоржевський: людина, яка зробила більше можливого // Дзеркало тижня. 2002. № 10. 16 берез.

Березівська Л. До портретної галереї вчених: Дмитро Олександрович Тхоржевський (1930—2002) // Пед. газ. 2004. № 5. Трав.

